

ભારતનો પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ

1857: એક મહાન સંઘર્ષની ગાથા

ઈ.સ. 1857ના સંગ્રામમાં અંગ્રેજો વિરુદ્ધ મોટો પડકાર ઊભો કરી તેમને ભારતમાંથી બહાર ફેંકી દેવાનો અદ્ભુત પ્રયાસ થયો હતો. આ મહામાનવોએ માતૃભૂમિને સ્વતંત્ર કરવા પોતાનો જીવ રેડી દીધો હતો.

વિદેશી શાસન સામેનો આક્રોશ

ઈ.સ. 1757: પ્લાસીના
યુદ્ધથી અંગ્રેજોએ
શાસન સ્થાપવાની
શરૂઆત કરી.

ઈ.સ. 1818: સંપૂર્ણ
ભારત પર બ્રિટિશ
રાજકીય સત્તા
સ્થપાઈ.

1857

1818

અંગ્રેજોએ મૈસૂર-વિગ્રહો, મરાઠા-યુદ્ધો અને ભાગલા પાડોની
નીતિ દ્વારા ભારતીયોને રાજકીય સત્તાથી દૂર કર્યાં.
ભારતીયોનું શોષણ અને અસંતોષ આ સંગ્રામનું મુખ્ય કારણ બન્યું.

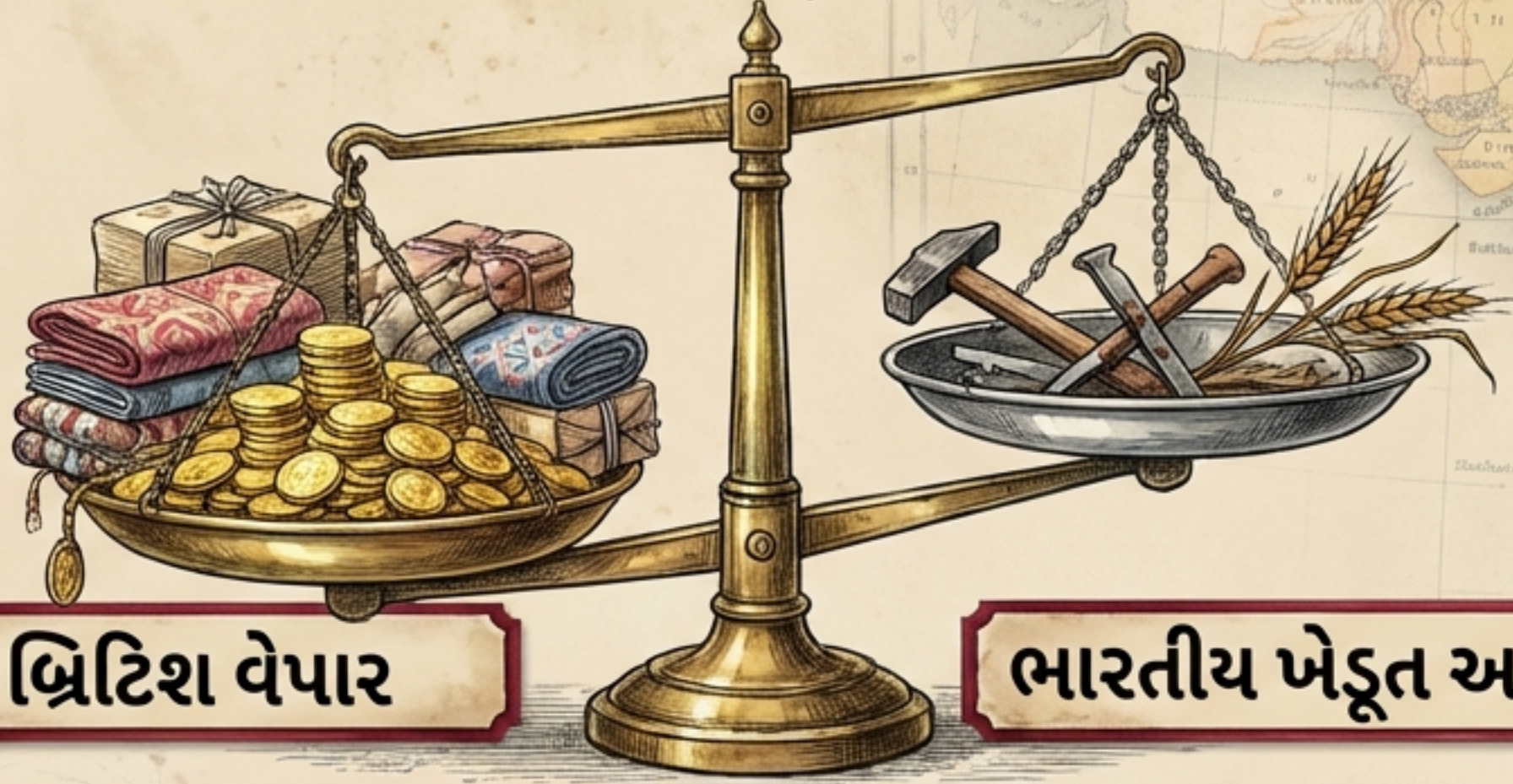

રાજકીય કારણો: સત્તા અને રિયાસતોનું પતન

- વેલેસ્લીની સહાયકારી યોજના: જે દેશી રજવાડાંઓએ સ્વીકારી, તેઓ અંગ્રેજોને આધીન બન્યા.
- ડેલહાઉસીની ખાલસાનીતિ: દત્તક પુત્રનો હક નામંજૂર કરી સતારા, સંબલપુર, ઝાંસી, નાગપુર જેવાં રાજ્યો ખાલસા કર્યા (મેળવી લીધા).
- નાનાસાહેબ અને અન્ય રાજાઓના પેન્શન બંધ કરી તેમનો અન્યાયી રીતે અંત લાવવાનો પ્રયાસ થયો.

વહીવટી અને આર્થિક શોષણ

બ્રિટિશ વેપાર

ભારતીય ખેડૂત અને કારીગર

વહીવટી

- ઉચ્ચ સ્થાનો પર માત્ર અંગ્રેજ અધિકારીઓની નિમણૂક.
- પોલીસતંત્ર નિષ્ક્રિય અને ન્યાયતંત્ર અત્યંત ખર્ચાળ.

આર્થિક

- ભારતના વિદેશી વેપાર અને હુકમર ઉદ્યોગોનો નાશ.
- ખેડૂતો પર ભારે કરવેરા અને ફરજિયાત કપાસ, ગળી, રેશમ જેવા પાકોનું ઉત્પાદન કરવાની નીતિ.

પરિણામ: ભારતનો ખેડૂત પાયમાલ થયો અને કારીગરો બેરોજગાર બન્યા.

સામાજિક અને ધાર્મિક ભય

અંગ્રેજો ભારતીયોના સમાજ અને ધર્મમાં ઈરાદાપૂર્વક હસ્તક્ષેપ કરતા હતા.

- ઈ.સ. 1850માં ધાર્મિક ગેરલાયકાત ધારો: હિંદુ કે મુસ્લિમ ખ્રિસ્તી થાય તો જ પૈતૃક મિલકતમાં હિસ્સો મળે.
- મંદિરો અને મસ્જિદોની મિલકત પર કર (Tax).
- લોકોને લાગ્યું કે અંગ્રેજો તેમને 'ખ્રિસ્તી' બનાવી રહ્યા છે અને તેમના ધર્મનો નાશ કરવા માંગે છે.

લશ્કરી અસંતોષ

અસમાનતા: ભારતીય સૈનિકોને અંગ્રેજ સૈનિકો કરતા ઘણો ઓછો પગાર મળતો. તેઓ સૂબેદારથી વધારે ઉચ્ચ હોદ્દો મેળવી શકતા નહિ.

ધાર્મિક અપમાન: સૈનિકોને પાઘડી બાંધવા, તિલક કરવા અને દાઢી રાખવા પર પ્રતિબંધ હતો.

દરિયાપાર ગમન: ભારતીય સૈનિકોને દરિયાપાર જવાની બાંહેધરી આપવી પડતી, જે તે સમયે ધર્મ વિરુદ્ધ ગણાતું.

તાત્કાલિક કારણ: એનફિલ્સ રાઈફલ

- અંગ્રેજ સરકારે જૂની 'બ્રાઉન બેઝ' રાઈફલની જગ્યાએ નવી 'એનફિલ્સ રાઈફલ' દાખલ કરી.
- **વિવાદ:** આ રાઈફલના કારતૂસના ઉપરના ભાગે આવેલી કેપને દાંત વડે તોડવાની હતી. જાન્યુઆરી 1857માં અફવા ફેલાઈ કે આ કારતૂસોમાં ગાય અને ડુક્કરની ચરબી છે.
- **અસર:** હિંદુ માટે ગાય અને મુસ્લિમ માટે ડુક્કર પવિત્ર/વર્જ્ય હોવાથી, બંને ધર્મના સૈનિકોએ આને ધર્મભ્રષ્ટ કરવાનું ષડયંત્ર માન્યું.

સંગ્રામની શરૂઆત: મંગલ પાંડે

29 માર્ચ, 1857 - બરાકપુર છાવણી

- મંગલ પાંડેએ ચરબીવાળા કારતૂસો વાપરવાનો ઈનકાર કર્યો અને મેજર હ્યુસન તથા લેફ્ટનન્ટ બદ પર ગોળીબાર કર્યો.
- મંગલ પાંડેની ઘરપકડ કરી 8 એપ્રિલ, 1857ના રોજ ફાંસી આપવામાં આવી. તેઓ આ સંગ્રામના **પ્રથમ શહીદ** બન્યા.

દિલ્હી ફૂચ અને શહેનશાહ

- **મેરઠ વિદ્રોહ:** 10 મે, 1857ના રોજ મેરઠમાં સૈનિકોએ બળવો કર્યો અને જેલ તોડી સાથીઓને છોડાવ્યા.
- **દિલ્હી વિજય:** મેરઠથી નીકળી સૈનિકોએ બીજા દિવસે દિલ્હી પર કબજો કર્યો.
- **નેતૃત્વ:** તેમણે 80 વર્ષના વૃદ્ધ મુઘલ બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફર (બીજા) ને ભારતના 'શહેનશાહ' જાહેર કરી સંગ્રામનું નેતૃત્વ સોંપ્યું.

સંગ્રામના મુખ્ય નેતાઓ

ઝાંસી: રાણી લક્ષ્મીબાઈ

કાનપુર: નાનાસાહેબ પેશ્વા અને તાત્યા ટોપે

લખનૌ: બેગમ હઝરત મહલ

બિહાર: 82 વર્ષના વીર કુંવરસિંહ

અન્ય કેન્દ્રો: બનારસ, આગ્રા, ગ્વાલિયર, ઇન્દોર, અલ્હાબાદ અને બરેલી.

ગુજરાતમાં સંગ્રામ

ગરબડદાસ મુખી (પટેલ)
– વિદ્રોહનું નેતૃત્વ.

પાંડરવાડા વિસ્તારના
આદિવાસીઓની લડત.

જોધા માણેક અને મૂળુ માણેક –
અંગ્રેજોનો પ્રતિકાર.

અમદાવાદ, લુણાવાડા, પાટણ,
ખેરાલુ અને સાબરકાંઠા.

નિષ્ફળતાનાં કારણો: નેતૃત્વનો અભાવ

કેન્દ્રીય નેતૃત્વનો અભાવ: સંગ્રામના મુખ્ય નેતા બહાદુરશાહ અત્યંત વૃદ્ધ હતા. કોઈ એક મજબૂત સેનાપતિનો અભાવ હતો.

અવ્યવસ્થા: જુદી-જુદી જગ્યાએ જુદા-જુદા નેતાઓ નેતૃત્વ કરતા હતા. રાજાઓ અને જાગીરદારો વચ્ચે સંકલન ન હતું.

સમય: સંગ્રામ નિર્ધારિત તારીખ કરતા વહેલો શરૂ થયો (31 મે ને બદલે 10 મે), જેથી આયોજન વિખેરાઈ ગયું.

લશ્કરી તાકાત અને અલિપ્તતા

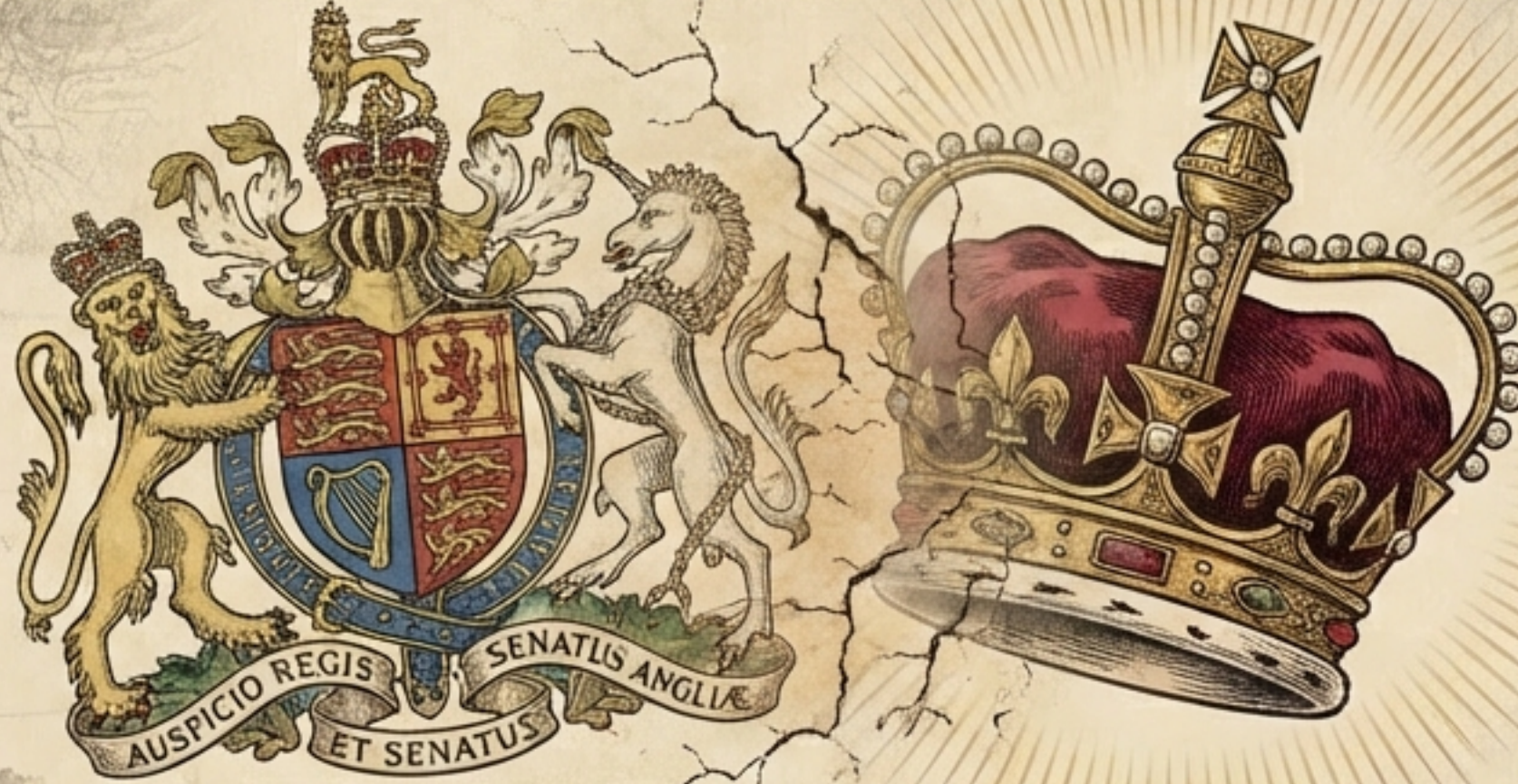

અંગ્રેજોની શ્રેષ્ઠતા: તેમની પાસે આધુનિક શસ્ત્ર-સરંજામ, રેલવે અને તાર-વ્યવસ્થા હતી. શક્તિશાળી સેનાપતિઓ (જનરલ કેમ્પબેલ, હ્યુરોઝ) હતા.

સમર્થનનો અભાવ:

- મોટા ભાગના રાજાઓ (હૈદરાબાદ, કશ્મીર, પટિયાલા, વડોદરા) અલિપ્ત રહ્યા.
- શીખો અને ગુરખાઓ અંગ્રેજોના પક્ષે લડ્યા.
- શિક્ષિતો અને બુદ્ધિજીવીઓ સંગ્રામથી દૂર રહ્યા.

સંગ્રામનું પરિણામ

કંપની શાસનનો અંત
ઈ.સ. 1857ના સંગ્રામથી
કંપની શાસન સમાપ્ત થયું.

તાજનું શાસન
બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ અને રાણી
વિક્ટોરિયાએ સીધું જ ભારતનું
શાસન સંભાળી લીધું.

નીતિમાં બદલાવ
અંગ્રેજોએ 'ભાગલા પાડો અને
રાજ કરો' ની નીતિ વધુ કડક
બનાવી.

સંગ્રામનું સ્વરૂપ અને વારસો

અંગ્રેજો આને માત્ર 'સૈનિક વિદ્રોહ'
(Mutiny) ગણાવે છે, પરંતુ...

વિનાયક દામોદર સાવરકર
આ સંગ્રામને 'ભારતનો
પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ'
ગણાવે છે.

વારસો: રાજાઓ, જાગીરદારો, ખેડૂતો અને આદિવાસીઓએ બતાવેલી વીરતા ભારતના ભાવી રાષ્ટ્રીય આંદોલનો માટે મહાન પ્રેરણાસ્ત્રોત બની રહી.